Birutė Salatkienė

Lieporių gyvenvietės I tyrinėjimai

Lieporių gyvenvietė I priklauso Lieporių archeologinių paminklų kompleksui, kurį sudaro V-VIII a. kapinynas ir dvi I tūkstantmečio vidurio gyvenvietės. Šis kompleksas yra Šiaulių miesto P pakraštyje, abipus kelio į Kelmę.

Lieporių gyvenvietė I buvo surasta 1991 m. rudenį ieškant kapinyno ribų. Ji buvo tyrinėta 1992, 1993, 1994 ir 1995 m. (žr. ATL 1992 ir 1993 metais. V., 1994. P.64-73). Šiuo metu yra ištirtas 2359 m^2 plotas (1151 m^2 - 1994-1995 m.), iš kurio 342 m^2 sudaro bandomosios perkasos. 1994 m. Lieporių gyvenvietė I ir kapinynas įtraukti į archeologijos paminklų sąrašą (AR 1727). Abu jie užima apie 12 ha plotą. Gyvenvietės PV kraštas jau suardytas miesto statybų. Šiuo metu tyrinėjama vidurinė gyvenvietės dalis. 1992 m. šioje vietoje buvo iškasta keletas atskirų perkasų, kuriose rasta sudegusių pastatų pėdsakų, 9 geležies lydymo krosnelės, medinis šulinys. 1994-1995 m. į vieną plotą buvo sujungta 1057 m^2. Į šį plotą įeina 1992, 1994 ir 1995 m. perkasos. Minėto ploto V dalyje aptikta vieta, kur ilgą laiką buvo lydoma ir kalama geležis. Be to, kai kurie duomenys leidžia manyti, kad šioje vietoje buvo išgaunama bei čia pat apdeginama rūda.

1994 ir 1995 m. tyrinėjimai davė naujų duomenų gyvenvietės stratigrafijai patikrinti. Apie ankstyviausią šioje vietoje 1992 m. aptiktą kultūrinį horizontą A, priklausantį akmens amžiaus laikotarpiui (Pabaltijo Madleno tipo titnaginis strėlės antgalis ir 2 židiniai), pastarųjų metų tyrinėjimai naujų duomenų nedavė. Gana ryškiai išsiskyrė du I tūkstantmečio gyvenvietės horizontai - B ir C. Apatinis, ankstyvesnis B horizontas - tai geležies verslo, o viršutinis, C horizontas - pastatų laikotarpis. Ankstesniais metais šių horizontų susiklostymas nebuvo užfiksuotas todėl, kad jie vienas ant kito užeina ne visame tyrinėtame plote.

B horizonto storis ne visur vienodas, siekia nuo 10 iki 30 cm. Horizontas

nėra vienalytis. Dabartiniais duomenimis, B horizontą sudaro 2 sluoksniai - B_1 ir B_2. Šiems sluoksniams priklauso skirtingi geležies lydymo verslo elementai. Apatinis, B_1 sluoksnis užima daug didesnį plotą negu viršutinis, B_2 sluoksnis. B_1 sluoksnio nepastebėta tik tyrinėto ploto ŠR dalyje. Vienas svarbiausių šio sluoksnio radinių yra duobės. Dar 1992 m. aptiktos įžemyje iškastos duobės. Jos skirtingo dydžio ir gylio, netaisyklingos formos. Duobių dugnas labai nelygus. Kai kurios jų buvo pilnos perdegusios žemės, kitos su gausiais rūdžių pėdsakais, dar kitos užpildytos organinėmis atliekomis bei užneštos kultūrinio sluoksnio žeme. Beveik prie visų duobių pastebėti jas kasant išmestų žemių kauburėliai, kurie, beje, išryškėdavo pirmiausiai. Duobės pasiskirsčiusios ne po visą tyrinėtą plotą, o aptiktos tik ryškiai geltoname priesmėlyje, pačiame lomelės, kurioje išsidėsčiusi gyvenvietė, dugne. Duobių forma ir kasimo būdas rodo, kad jos kastos kažko ieškant, o radus ir pasiėmus, taip ir paliktos. Ko gi čia ieškota? Dar 1992 metais geltoname priesmėlyje buvo pastebėta geležingų mineralų susikaupimo vietų. Geologo J.Paltanavičiaus nuomone, tai labai prastos kokybės nuosėdinės geležies rūdos konkrecijos. Atrodo, kad iškasta rūda čia pat buvo ir apdeginama, nes kai kurios duobės pilnos degėsių. Tokių mineralų, tik jau aprūdijusių, buvo aptikta geležies lydymo krosnelių aplinkoje. Kai kuriose iš minėtų duobių rasta gargažių.

B_1 sluoksniui reikia priskirti ir keletą židinių. Du iš jų apvalūs, 60-80 cm skersmens, 15-30 cm gylio. Vienas pailgas, 2,5 m ilgio, 1,5 m pločio ir 30 cm gylio. Ugnis jame deginta keletą kartų, su pertraukomis. Šio sluoksnio židinių skirtinga forma ir greičiausiai - paskirtis, tačiau kol nepadaryti jų turinio tyrimai, sunku tiksliai ją nustatyti.

B_1 sluoksniui priklauso ir keletas darinių, kurių pavadinimas ir paskirtis dar nenustatyti. Tai labai didelės ir gilios duobės, su sudėtinga stratigrafija. Jų skersmuo 3-6 m, forma netaisyklinga, gylis 50-120 cm. Šios duobės su pertraukomis buvo naudotos keletą kartų ir greičiausiai skirtingiems tikslams. Dvi tokios duobės galiausiai panaudotos žaizdrams, o kitos dvi, atrastos vėlų 1995 m. rudenį, dar nebaigtos tirti. Visose minėtose duobėse išsiskiria 5-6 sluoksniai, kur degėsiai klostosi pramaišiui su tamsios žemės sluoksniu be priemaišų. Pažymėtina, kad trijose tokiose duobėse pačiame dugne rasta didelių gargažių. Tai rodo, kad šios duobės yra ne patys

pirmieji geležies verslo elementai šioje gyvenvietėje. Kažkur netoliese turėtų būti ir pačios seniausios Lieporių gyvenvietės I geležies lydymo krosnelės, kurių gargažės pateko į šias duobes.

Tyrinėto ploto R dalyje virš B_1 sluoksnio randamas jau C - pastatų - sluoksnis, o ploto viduryje yra ir 10-15 cm storio B_2 sluoksnis. Jam skiriamos visų geležies lydymo krosnelių liekanos. Krosnelės išsidėsčiusios lyg ir dviem grupėmis. 9 iš jų, rastos 1992 m., išsidėsčiusios tyrinėto ploto ŠV dalyje, lomelės šlaite, visai prie pat kultūrinio sluoksnio Š ribos. Čia B_2 sluoksnio storis yra 20-30 cm. 1995 m. rastos 4 krosnelės buvo už 13 m į R nuo pirmosios grupės. Dar 3 krosnelės pavienės, viena jų aptikta ant žaizdro Nr.1 krašto, o dar viena - 10 m į Š nuo pirmosios krosnelių grupės, lomelės šlaite, molyje. Visos krosnelės suardytos. Iš jų likę tik sudegusio sienelių molio gabalų sankaupos ir daug įvairaus dydžio gargažių. Netoli krosnelės Nr.15 1995 m. rastas nedidelis soplos gabaliukas, o krosnelės Nr.14 vietoje - labai daug neišlydytos rūdos gabaliukų. B_2 sluoksnyje, ypač aplink krosneles, rasta korėto silikatinio šlako gabalų, gargažių su įvairiu jose likusios geležies kiekiu. Rasta ir 1-1,5 kg svorio gargažių, sukepusių su pilku krosnelės sienelių ir raudonu dugno moliu. Šios didžiosios gargažės yra išlaikiusios geležies lydymo krosnelės sienelių išlinkimą bei dugno įdubimo formas. Pagal juos galima apskaičiuoti, kad vidinis krosnelės skersmuo galėjo būti 30-35 cm. Rasti ir 2 kritės gabalai. Jas tyrinėjusio J.Stankaus duomenimis, kritė a yra 208 g svorio. Jos sudėtis: anglis (C) - 3,32%, chromas (Chr) - 0,2%, manganas (Mn) - 0,9%, cinkas (Zn) - 0,42%, švinas (Pb) - 8%. Kritės b svoris 118 g, sudėtis: plienas - 7 mm, chromas (Chr) - 0,1%, manganas (Mn) - 0,9%, silicis (Sc) - 0,3%.

Krosnelių dalys buvo išblaškytos, jų rasta visame šio sluoksnio storyje ir plote, tačiau daugiausia jų buvo krosnelių ir abiejų žaizdrų vietose ir aplinkoje. Tyrinėtame plote iš viso surinkta apie 300 kg gargažių.

B_2 sluoksniui priskiriami ir abu žaizdrai (dėl žaizdro Nr.2, kuris dar nebaigtas tirti, lieka kai kurių abejonių), kuriems buvo pritaikytos senesnės, kitiems tikslams naudotos duobės. Žaizdras Nr.1 buvo 4x5 m dydžio, jo vidurys įdubęs apie 30-40 cm. Jo P ir R šlaitai grįsti akmenimis, tarp kurių ir daug didelių gargažių. ŠR ir PV šlaitai plūkti moliu, o dugne, pačiame įdubime, susikaupęs 10-15 cm storio anglių, degėsių, rūdžių ir sudegusios

geležies gabalėlių plotelis. Panašus ir žaizdras Nr.2.

Dar vienas B_2 sluoksnio radinys - tai akmenų grindinėlis, greičiau, krūvelė, esanti sluoksnio viduryje, juodoje žemėje su degėsiais, už 3 m į V nuo žaizdro Nr.2. Čia akmenys 12x7x7 cm, 8x5x6 cm ir panašaus dydžio, beveik visi skaldyti, dalis jų perdegę ir sutrūkinėję. Grindinėlis 60x80 cm dydžio, 20 cm storio, akmenys sumesti viena, kai kur dviem eilėmis.

Dabartiniai Lieporių gyvenvietės I tyrinėjimo duomenys ledžia manyti, kad čia aptikti visi geležies lydymo verslo elementai - rūdos kasimo duobės, jos apdeginimo vietos, geležies lydymo krosnelės, medžio anglių degimo duobė (1992 m. židinys Nr.89-90), žaizdrai ir čia pagaminti geležiniai dirbiniai (kapinyne - peiliai, pjautuvai, ietigaliai).

Lieporių gyvenvietės B horizontui reikia priskirti dar keletą radinių, kurie su geležies verslu greičiausiai nesusiję, bet stratigrafiškai priklauso tam pačiam laikotarpiui. Vienas iš jų - 1992 m. atrastas šulinys su medine sienų konstrukcija ir 4 liepos žievės kibirėliais. Kitas radinys būtų 1995 m. tyrinėto ploto PV kampe aptikta dalis buvusio vandens telkinio. Tai gali būti ir iškasta kūdra, kurios apie 7x4 m dydžio plotas išryškėjo B horizonto apačioje. Kūdros dugnas lygus. Jos gylis 40 cm. Kūdra visa prisipildžiusi pilko šlyno, kuriame pilna sudegusių iki trupėjimo akmenų.

Vėlyviausias Lieporių gyvenvietės C horizontas - tai pastatų laikotarpis. Visi 1992 ir 1995 m. rastieji pastatai sudegę greičiausiai vienu metu, per gaisrą. 1992 m. buvo rasta 8 pastatų pėdsakai (nagrinėjamame plote - 1), o 1995 m. - vieno namo degėsiai. Iš 1992 m. aptiktųjų ištirtas buvo vienas - Nr.1, o kitų nustatyta tik vieta. Pastatas Nr.1 buvo gyvenamasis namas su židiniu, akmenų grindiniu. Jo vietoje rasta labai daug grublėtų puodų šukių, keletas šukių lygiu paviršiumi, tinko gabalų, gyvulių kaulų ir dantų, geležinis pjautuvėlis, stiklinis mėlynas karolis, geležinė sagtelė. Apytikriai nustatytas ir šio Š pastato dydis - 18x10 m. 1995 m. prie šio pastato kampo aptiktas 6x7 m dydžio priestatas su židiniu ŠR kampe. Netoli šio priestato, 3 m į R, buvo rasta pusė gintarinio dvigubo nupjauto kūgio formos karolio.

1995 m. aptikti devintojo gyvenvietės pastato degėsiai. Tai antrasis ištirtas pastatas, toliau laikomas pastatu Nr.2. Šio pastato degėsių dėmė išryškėjo nagrinėjamo ploto viduryje, virš R geležies lydymo krosnelių grupės, tuoj po 30 cm storio armeniu. Keturkampė degėsių dėmė buvo 15

m ilgio ir 5-7 m pločio, orientuota ŠV-PR kryptimi, platesnė PR gale. Pastatas Nr.2 orientuotas ta pačia kryptimi, kaip ir pastatas Nr.1. Abu šie pastatai yra vienoje linijoje, tarp jų yra 7 m tarpas. Pastatas Nr.2 greičiausiai nebuvo gyvenamas. Jo degėsių plote rasta mažų molio tinko gabaliukų, keletas smulkių puodų šukių lygiu paviršiumi, keletas gyvulių kaulų ir dantų, nemažai skaldytų apdegusių akmenų. Tačiau čia nerasta židinio, nebuvo ir kitų gyvenamajam namui būdingų radinių.

Prie pastato Nr.2 ŠR ir R sienų ir išorinės pusės aptiktas 10x6 m dydžio akmenų plotas. Čia visi akmenys skaldyti, 1x0,5x0,5 cm, 4x2,5x2 cm, 8x6x2 cm, 14x8x7 cm ir panašaus dydžio. Jie guli vienas prie kito labai kompaktiškai 10x15 cm storio sluoksniu. Daugelis akmenų perdegę ir sudegę iki trupėjimo, tačiau nė vienas jų nėra juodas nuo degėsių, tartum jie ilgą laiką būtų gulėję atvirame ore. Po akmenimis iki įžemio yra 10-12 cm maišytos žemės sluoksnis. Akmenų sluoksnio apačia sutampa su namo degėsių apačia. Atrodo, kad šioje vietoje susidarė kažkam ugnyje panaudotų ir išmestų suskaldytų akmenų plotas, o ne grindinys.

Pastatas Nr.2 buvo pastatytas virš dalies žaizdro Nr.2, duobių Nr.81 ir 82, dalinai ir Nr.83 bei židinio Nr.103, esančių B horizonte. Būtent šioje tyrinėto ploto vietoje išryškėjo gyvenvietės kultūrinio sluoksnio struktūra, kur vienas virš kito susiklostę B1 ir B2 geležies verslo laikotarpio sluoksniai.

C horizontui priskiriamas visai mažas pastatėlis Nr.3, aptiktas už 6 m į ŠR nuo pastato Nr.2 ŠR kampo. Jo dydis 2,35x1 m, jis orientuotas ŠV-PR kryptimi. Šio pastatėlio degėsių dėmė labai taisyklingos keturkampio formos, degėsių sluoksnis 10 cm storio. Čia nepastebėta jokių stulpaviečių pėdsakų, nerasta radinių, todėl pastatėlio paskirtis lieka neaiški. Beje, jis buvo pastatytas prie gyvenvietės kultūrinio sluoksnio Š krašto.

C horizontui priklauso ir akmenų grindinėlis Nr.3, aptiktas taip pat Š kultūrinio sluoksnio ploto Š pakraštyje, apie 7 m į Š nuo pastato Nr.2 Š sienos. Atrodo, kad tai tik šiaip sau sumestų skaldytų 15x12x10 cm, 20x10x8 cm, 3x5x2 cm ir panašaus dydžio akmenų 70x80 cm krūvelė, greičiau, plotelis. Akmenys guli C horizonto viduryje, po jais iki įžemio dar yra 15 cm maišytos žemės.

C horizontas palyginti dar mažai ištirtas. Jo storis nevienodas. Lomelės dugne jo storis 20 cm, toliau į Š lomelės šlaitu sluoksnis plonėja ir galutinai

išnyksta lomelės šlaito viduryje.

Remiantis 1994 ir 1995 m. Lieporių gyvenvietės I tyrinėjimo duomenimis, galima daryti išvadą, kad šioje gyvenvietės dalyje žmonės pirmiausia vertėsi geležies išgavimo, lydymo ir apdirbimo verslu ir tik vėliau, metę verslą, pasistatė pastatus. Vieta geležies verslui galėjo būti pasirinkta dėl menkos geležies žaliavos klodo šioje vietoje.

Vidas Semėnas

Rėkučių pylimo tyrinėjimai 1994 metais

NM ir LKPC tęsė Rėkučių gynybinio įrenginio tyrinėjimus, pradėtus 1990 m. Rėkučių pylimas surastas 1989 m. (žr. ATL 1988 ir 1989 metais. V., 1990. P.191-193). 1990-1991 m. pylimą tyrė LII (vad. G.Zabiela, A.Girininkas; žr. ATL 1990 ir 1991 metais. V., 1992. T.1. P.48-49).

1994 m. tyrinėtas plotas Nr.3 yra pylimo V dalyje, apie 34 m į V nuo geležinkelio Vilnius-Daugpilis, 110-120 m į ŠR nuo Ravoko upelio, 0,8-1 km į ŠR nuo Paversmio (Monplezyriaus) kaimo.

Tiriamoje vietoje pylimas buvo 4,5-5 m pločio ties pagrindu, 80-120 cm aukščio. Griovys buvo apie 2,5-3 m pločio (viršuje), 80-100 cm gylio. Ištirta suarta ir nuslinkusi į R pylimo ir griovio dalis.

Kaip ir 1990-1991 m. tirtuose plotuose, pylime rasta skersai ir išilgai dėtų horizontalių 13-16 cm skersmens rąstų užtvara. Tačiau čia rąstai nedegę, sunykę natūraliai. Išorinėje griovio pusėje aptiktos 3 stulpavietės - užtvaros liekana. Tarpai tarp stulpaviečių 2,8-3 m. Stulpaviečių skersmuo 16 cm. Griovio dugne rasti 2 šlifuoti akmenys-galąstuvai.

1994 m. ištirtas šio unikalaus paminklo 80 m^2 plotas, tačiau paslapties atskleisti nepavyko. Galima tik spėti, kad Rėkučių gynybinis įrenginys funkcionavo XIII-XIV a. ir buvo skirtas gintis nuo Polocko kunigaikščių ar Livonijos ordino puolimų.